הרב יצחק בן-שחר שליט"א

מאגדות החורבן

בבלי גיטין נה,ב - נו,ב[1]*

'אשרי אדם מפחד תמיד' - 'תורה מביאה לידי זהירות'

חלק משמעותי מאגדות החורבן מרוכזות בתלמוד הבבלי בפרק חמישי של מסכת גיטין (נה, ב - נח, א). רבי יוחנן פותח את מעשה 'קמצא ובר קמצא', שהוביל לחורבן, בפסוק מספר 'משלי':

> אמר רבי יוחנן מאי דכתיב: 'אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה' (משלי כח) – אקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים, אתרנגולא ותרנגולתא חרוב טור מלכא, אשקא דריספק חרוב ביתר.

הגמרא (ברכות ס, א) מבדילה בין פחד שלילי שעליו נאמר "פחדו בציון חטאים" (ישעיה לג), לבין פחד חיובי כעין הפחד על שימור דברי תורה, עליו נאמר "אשרי אדם מפחד תמיד". יסוד הדבר הוא שפחד נובע מחוסר שלמות. הפחד מעיד על האדם שיש לו בעיה, יש אצלו חסרון אשר בא בעקבות חטא. אך ביחס לקנין תורה של האדם, חוסר השלמות הוא בלתי נמנע. דברי תורה משתכחים בהיסח הדעת (תענית ז, ב), ו"קשה לקנותם ככלי זהב ונוח לאבדם ככלי זכוכית" (חגיגה טו, א), זאת משום שהקשר בין האדם החומרי לבין התורה הרוחנית-שמימית הוא קשר פלאי, ולא תיתכן בו שלמות. "אדם לעמל יולד", לעמל אין סופי (עי' תפארת ישראל פ"ג).

לקיומו של קשר פלאי זה יש צורך בדאגה מתמדת, בלא היסח הדעת, אך יחד עם זאת, אין זו עבודה מתוך עצבנות, אלא "**אשרי** אדם מפחד תמיד" – באושר ושמחה.

כשם שהדברים הללו נכונים לגבי לימוד תורה של היחיד, כך הם הדברים ביחס להשראת שכינה על הצבור, ביחס לירושלים עיר הקודש וביחס לערי ישראל – טור מלכא וביתר. לשם שימורם היה צורך בחרדה גדולה המביאה לזהירות, ואילו בפועל היה מצב קיצוני הפוך – "מקשה לבו יפול ברעה".

מעשה הסעודה - 'על קמצא ובר קמצא'

> על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלים. מעשה באדם שהיה אוהבו – קמצא, ושונאו – בר קמצא. עשה סעודה. אמר לשמשו: לך והבא לי קמצא. הלך והביא לו את בר-קמצא. בא (בעל הסעודה) ומצאו (לבר קמצא) יושב. אמר לו: הרי שונא אתה לי, ומה לך כאן? קום צא! אמר לו: הואיל ובאתי – הניחני, ואתן לך דמי כל מה שאוכל ואשתה. אמר לו: לא. – אתן לך דמי חצי סעודתך... – לא! אתן לך דמי כל סעודתך – לא! תפסו בידו, העמידו והוציאו. אמר בר קמצא: הואיל וישבו חכמים ולא מיחו בו – מכלל שנוח להם – אלך ואלשין עליהם לפני המלך.

"על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלם". ישנם כאן שני קשיים: א. קמצא – אוהבו של בעל הבית, אשר בטעות לא נקרא אל המשתה, מה פשעו ומה חטאתו, מדוע קובע רבי יוחנן שירושלים חרבה גם בגללו? ב. מדוע רבי יוחנן אינו מזכיר את בעל הבית עצמו, הרי הוא הגורם הראשי לשנאת החינם?

---

[1]* שוכתב ונערך ע"י הרב אמנון פרנקל עפ"י שיעורים שנמסרו בישיבה ע"י הרב יצחק בן-שחר שליט"א בתקופת 'בין המצרים' תשנ"ב. תרגום האגדות מארמית - עפ"י ספר 'התודעה'. הוקלד מחדש ע"י אביגד שמואל – אב תש"פ.

מסביר המהר"ל בנצח ישראל (פרקים ה-ז), שבדור כזה של חורבן, שנאת החינם היתה כל כך מושרשת והגיעה לכל פינה, עד שכל חברות היתה בהכרח חברות כיתתית, התאגדות כנגד גורם אחר. וגם קמצא, אוהבו של בעל הבית, היה חלק מאותה אוירה של שנאת חינם.

ועוד ממשיך המהר"ל ומסביר שקמצא ובר קמצא אינם בהכרח שמותיהם של אנשים פרטיים, אלא מושגים מופשטים, מלשון "לקמוץ", שפירושו – לקחת ולהפריד משהו מתוך דבר שלם. ובגלל תכונה זו וכל הנילווה לה – קמצא ובר קמצא, חרבה ירושלים. בגלל תכונת הקמיצה, תכונת הפירוד.

במקומות רבים מצינו את ערך האחדות כעדיף על הרבה פרטים בתורה (עיין לדוגמא ברש"י בראשית יא, ט). מתוך אמונה יש הרמוניה ואחדות, ולעומת זאת, הכפירה מביאה למחיצות, לפירוד ולשנאת חינם. ירושלים היא מקום השראת השכינה בקרבו של עם אחד העובד את אלקיו, כאיש אחד בלב אחד. האחדות היא מיסודותיה של ירושלים (לכן לא נתחלקה לשבטים - מגילה כו,א, והיא עושה את כל ישראל חברים – ירושלמי חגיגה פ"ג,ו), לכן כשישנה ח"ו שנאת חינם אין זה סתם מום אלא "ריסוק איברים" של הגוף כולו, הגוף הממלכתי האחד העובד את אלוקיו. כשיש שנאת חינם, ירושלים איננה. המאמין המעמיק יראה זאת כבר עתה בעיני רוחו. כעבור כמה שלבים חיצוניים תגיע ההידרדרות עד שגם עין רגילה תראה בפועל את החיילים הרומיים בשערי העיר.

טעות של השמש או של בעל הסעודה? - 'מקשה לבו יפול ברעה'

טעותו של השמש אינה מקרית. "מגלגלין זכות ע"י זכאי וחובה ע"י חייב" (שבת לגב,א). מדוע אדם שחטא בשוגג – חילל שבת למשל – מביא קרבן חטאת? כי אם היה חי כראוי את ענינה של השבת, לא היה מגיע אפילו לשגגה זו. בדור החורבן כל סעודה היא כיתתית, סעודה המיועדת למקורבים בלבד, ולא לשאר האנשים שהם בגדר שונאים. ו"בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו" (מכות י,ב). כשיש סעודה של פירודיות מגלגלין משמים את טעותו של השמש, המובילה לשלב הבא החריף יותר. השמש התרשל בשליחותו, וגם בעל הבית כנראה לא הזהיר אותו כראוי על הדיוק בביצוע השליחות. התנהגותם הלא זהירה מבטאת את הניגוד ל"אשרי אדם מפחד תמיד", ולכן התוצאה באה בהתאם – "ומקשה ליבו יפול ברעה".

מדוע בא בר קמצא אל סעודת בעל הבית, שונאו?! כנראה חשב שבעל הבית מעונין להתפייס עימו, והוא עצמו הסכים לכך! כלומר, טעותו של המשרת היתה עשויה להביא לתוצאה מבורכת – לפיוס ולשלום בין השונאים. סעודת החורבן עשויה היתה להפוך לסעודת שלום! כך היא דרכו של הקב"ה, לזמן תדיר לאדם אפשרויות תקון ותשובה, ואין הדבר תלוי אלא באדם עצמו. ואולם, ההזדמנות הוחמצה, שנאת החינם הוחרפה והוביל אל החורבן.

אנו משתמשים במילה "חורבן", אך עלינו להדגיש – בעולמו של הקב"ה יש רק בנין. "ביום שחרב המקדש נולד המשיח" (ירושלמי ברכות פ"ב,ד). פירוש הדבר הוא שעצם החורבן הוא לידתו של המשיח, תחילת בנין המקדש החדש. מצב שנאת החינם כפי שהיה, לא יכול היה להימשך עוד, והיה הכרח להגיע לריפוי יסודי ע"י עקירה מן השורש – חורבן הבית. ניתנה הזדמנות נוספת לתקן את המצב בצורה פשוטה יותר, אך כאשר דרך זו, דרך התשובה, הוחמצה, והסעודה לא הפכה לסעודת שלום, נותרה רק הדרך האחרת – חורבן ואלפיים שנות גלות.

'יתבו רבנן ולא מחו' - חולשת בית המדרש כנגד שנאת החינם

"אמר (בר קמצא) הואיל והוו יתבי רבנן ולא מחו ביה שמע מינה קא ניחא להו".

נראה שתלמידי החכמים שישבו באותה סעודה לא מיחו בבעל הבית, מתוך ראייתם המפוקחת את חוסר יכולתם להשפיע. "מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע" (יבמות סה,ב), ומוטב לשמור על מעט ההשפעה שיש להם לצורך הזדמנויות אחרות שבהן כן תהיה אפשרות להשפיע. ניכר כאן ניתוק בין בית המדרש לבין הרחוב הישראלי, כוח התיקון של הבית המדרש את הרחוב הוא פגום, אין לתורתו של הדור יכולת השפעה.

אך יותר מכך, היתה גם תדמית לא נכונה של גדולי התורה – "שמע מינה קא ניחא להו". בית המדרש לא השכיל למנוע את הפירוש המוטעה לשתיקתו. שנאת החינם בעם היתה כה חמורה עד כדי הופעת

המחשבה שגם גדולי התורה שותפים לשנאה זו. נראה שמחשבה כזו נובעת בשורשיה גם מחסרון אמיתי הקיים בבית המדרש. יתכן שבמצב הנתון היתה אומנם דרך התוכחה חסומה בפני רבנן, אך העובדה שהגיעו למצב כזה נבעה מחסרון בבית המדרש. עליו לבדוק את עצמו ו"להכות על חטא" על כל פגם שבדור. "רבנן איקרו מלכים" (גיטין סב,א). הם השורש לכל דבר, מתוך החזקתם בתורה שקדמה לעולם (נדרים לט,ב), אשר על פיה העולם מסודר ומנוהל. בית מדרש מתוקן צריך להיות נישא מעל כל, מקרין למרחוק את "ואהבת לרעך כמוך", כך שמחשבה של "שמע מינה קא ניחא להו" צריכה להיות בלתי אפשרית לחלוטין.

על כל פנים, מאחר שקיים יאוש מבית המדרש – אפסה כל תקוה לבר קמצא, אין מי שירפא את שבר העם. ובמצב כזה מתאפשרת ההלשנה בפני הקיסר.

'ענוותנותו של רבי זכריה' - חולשת בית המדרש במניעת סילוף התורה

> בא ואמר לו לקיסר "מרדו בך היהודים... אמר לו (הקיסר) מי יאמר?... אמר לו: שלח להם קרבן ותראה אם יקריבוהו.
>
> הלך ושלח בידו עגל משולש (תוספות: "פירוש – בריא וטוב"). בהליכתו הטיל בו בר קמצא מום בניב שפתיים, ויש אומרים – בדוקים שבעין, מקום שלנו הרי הוא מום, ולהם אינו מום, אמרו חכמים להקריבו, משום שלום מלכות, אמר להם ר' זכריה בן אבקולס "יאמרו בעלי מומים קרבים למזבח. אמרו להרוג את בר קמצא, שלא ילך ויספר למלך, אמר להם ר' זכריה: יאמרו מטיל מום בקדשים – יהרג.
>
> אמר רבי יוחנן: ענותנותו של ר' זכריה בן אבקולס החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו.

הקיסר מייצג את האוניברסליות, וישראל אכן מורד בתפקידו העולמי האוניברסלי, אינו מתפקד כראוי כמרכז עולמי לעבודת ה'. הקורבן הוא הביטוי הגבוה לעבודת ה' – הקרבה, התבטלות, ענוה ואמונה. עבודת הגוי את ה' אינה מגיעה לטוהר העבודה הישראלית, היא בדרגת אמת נמוכה יותר, אינה כוללת מקומות מכוסים ודקים. אבל עם כל השוני, בכל זאת יש מקום בבית המקדש גם לעבודת הגוי – בית תפילה לכל העמים.

כשכנסת ישראל בריאה ומתפקדת כראוי היא כוללת ומרכזת בתוכה את עבודת ה' העולמית. אבל כשיש בה שנאת חינם היא מורדת בתפקידה זה, ואינה יכולה למלא אותו כראוי. הקרבן יצא מתחת יד הגוי בשלמות. מי פגם אותו? בר קמצא, הפגוע משנאת החינם. הפצע של שנאת החינם הוא הפוגם את קרבן הגוי.

רבנן ודאי הבינו שזהו מצב של פיקוח נפש לכלל ישראל, ולכן מותר להרוג את בר קמצא, מדין 'רודף', ובכל זאת דחו את חשש סכנת הנפשות מפני החשש של מסירה לא מדויקת של התורה – "יאמרו בעלי מומין קריבין לגבי מזבח", "יאמרו מטיל מום בקדשים יהרג". יש כאן חידוש גדול מאד – חשש שהתורה תימסר לדורות באופן מזויף דוחה הכל.

בית המדרש חלש ואין לו הכוח למנוע פירוש מסולף של דרכו, על כן הוא חושש שהוראת השעה הזו תתפרש באופן מעוות. אלא שעל כך אומר רבי יוחנן: "ענותנותו של רבי זכריה בן אבקולס החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו", ובפשטות משמע שזוהי ביקורת על הכרעתו של רבי זכריה (וכן משמע במסילת ישרים פרק כ'), ביקורת על הפרופורציות. בית המדרש רוצה למנוע "יאמרו מטיל מום בקדשים יהרג", אך אינו מצליח למנוע את "שמע מינה ניחא להו לרבנן" – ניחא להו בשנאת חינם, ובחורבן המקדש. הגמרא קובעת – "כיון שגלו ישראל ממקומן אין לך ביטול תורה גדול מזה" (חגיגה ה,ב). ואף שעינינו רואות בגלות בית מדרש ובית כנסת, וקיימת תורה הכתובה בספר, מכל מקום אין חיים מלאים של תורה, אין מדינה של תורה ושל השראת שכינה, והזיוף והפיחות שנגרם מכך לתורה הוא חמור הרבה יותר.

'ענוותנותו של רבי זכריה' – ניתן לראות בדרכו קו מנחה של 'שב ואל תעשה'. באיכה רבה (פר' ג, ד) כתוב שהוא השתתף גם באותה "סעודת מריבה", והוא שהחליט שם שלא להוכיח את בעל-הבית. אחר-כך

הוא שהכריע שלא להקריב את הקרבן של הקיסר, ואף לא להרוג את בר קמצא. הביקורת היא על כך שהיה מקום שרבי זכריה בתור גדול בדורו (וראיה לכך היא העובדה שרבנן מקבלים את דעתו), יאזור עוז ויאמר: "יפתח בדורו כשמואל בדורו" (ר"ה כה, ב). בדור זה נמסרת התורה דרכי, ואני רואה שעדיף פגם קטן יותר של "יאמרו בעלי מומין קרבין" וכדו', ובלבד שלא להגיע לסכנת חורבן, לסכנה של גלות, ש"אין לך ביטול תורה גדול מזה". כאן מתאים לנהוג עפ"י הכלל של "גדולה עבירה לשמה", כמו אליהו בשעתו שהקריב בחוץ, כהוראת שעה נבואית, על מנת לקדש שם שמים. תחת זאת העדיף רבי זכריה לנקוט ב"שב ואל תעשה" מתוך מחשבה שהוא אינו בר הכי להכריע כך.[2]

על כך באה ביקרתו של רבי יוחנן. בעבודת ה' יש צורך בגבורה גדולה – היה על רבי זכריה, למרות היסוסיו המובנים, לנקוט פעולה שתמנע את החורבן. שוב רואים כיצד החורבן נעוץ בחוסר שיעור קומה רוחני מספיק של בית המדרש.

בהמשך אין שומעים עוד על רבי זכריה, אלא רבן יוחנן בן זכאי הוא המנווט את יציאת העם לגלות ומביא להצלה פורתא.

אפשר להבין את דברי ר' יוחנן גם באופן אחר, לא כביקורת על ר' זכריה. יכולת ההכרעה ותחושת הבטחון בפסיקת ההלכה, הן חלק משעור קומתו של בית המדרש, חלק מרמת חיוניות התורה. ומכיון שהדור על כל חלקיו מהווה מערכת אחדותית שלימה, על כן בעת חולשת הדור נחלשת גם יכולת ההכרעה של בית המדרש. על כן אפשר לפרש את קביעתו של רבי יוחנן כציון חומרת החולשה של הדור ובית המדרש, והביטוי לכך הוא בתחום קושי ההכרעה.

נירון קיסר - המפגש בין רומי וירושלים

> "עלה עליהם נירון קיסר. כשהגיע (לירושלים) זרק חץ למזרח – וחזר ונפל בירושלים, למערב – וחזר ונפל בירושלים, וכל לשאר רוחות העולם.
>
> אמר נירון קיסר לתינוק: פסוק לי פסוקך: אמר לו: 'ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל' (יחזקאל כה). אמר נירון קיסר: הקדוש ברוך הוא מבקש להחריב ביתו ואומר לקנח את ידו בי... ברח והלך ונתגייר ויצא ממנו רבי מאיר".

עניינן של אגדות החורבן כאן הוא פגישת רומי וירושלים. פגישה זו עשויה להועיל לשני הצדדים, ואכן מבחינה היסטורית באותה תקופה ישנם גרים רבים, וגם הנצרות מתפשטת ומעלה את רומי מאלילות נמוכה לרמה גבוהה יותר (עי' רמב"ם מלכים סוף פרק י"א, בהשמטת הצנזורא). כמו כל ההתפתחויות בעולם, גם פגישה זו יכולה לבוא באופנים נעימים, ויכולה ח"ו לבוא באופנים אחרים – ביחס לכל מאורע יש מגוון של אפשרויות איך יצמח ממנו הפרי החיובי.

נירון קיסר מנהיג את רומי בסגנון היותר גבוה וראוי אל פגישתה עם ירושלים. תחילה הוא בוחן את התוקף האלוקי של פגישה זו. החץ הנופל תמיד בירושלים מלמדו לדעת שהמפגש הזה הוא הכרחי ואין להימלט ממנו. עתה נותר לו עוד לבדוק את משמעות הפגישה וצורתה, וזאת על ידי "פסוק לי פסוקך". הפסוק שנשלח משמים מורה לו שהפגישה תהיה באופן הקשה – חורבן ירושלים ועניית רומי.

הפסוק מלמדו שגם אם הוא אישית יבחר לפגוש את ירושלים בדרך האידאלית והנעימה, מכל מקום רומי כולה לא תלך בעקבותיו. ובאמת קשה לצפות מרומי ליותר מכך, כיוון שאם עם ישראל – לב העולם – נראה כפי שנראה, רומי – על אחת כמה וכמה.

נירון קיסר אינו אישיות פרטית אלא מנהיג רומאי. משמע שרומי עצמה אינה מופקעת לחלוטין מצורת מפגש כזו, ואף אם אינה מוכשרת לכך כעת, על כל פנים באחרית הימים עשויה להגיע לזאת.

---

[2] דרכו זו של רבי זכריה בן אבקולס מוזכרת גם בתוספתא שבת (יד,ד) – "בית הלל אומרים מגביהין מעל השולחן עצמות וקליפן, בית שמאי אומרים מסלק את הטבלא כולה ומנערה. זכריה בן אבקילוס לא היה נוהג לא כדברי בית שמאי ולא כדברי בית הלל אלא נוטל ומשליך לאחר המטה, אמר ר' יוסי ענותנותו של רבי זכריה בן אבקילוס שרפה את ההיכל".

ואולי יותר מכך. עמידתו של נירון קיסר בראשות רומי משקפת הזדמנות אמיתית שהיתה כבר עתה לפגישת כל רומי עם ירושלים בדרכו האידאלית של נרון קיסר שהתגייר. אלא שכמו בעבר, ביחס להזדמנות שהיתה לסעודת החורבן להפוך לסעודת פיוס, גם ההזדמנות הנוכחית הוחמצה.

נירון התגייר. הוא הרויח, ובית המדרש הרויח – את רבי מאיר, שסתם משנה – רבי מאיר (סנהדרין פו,א). ו"גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאין בדורו של רבי מאיר כמותו" (ערובין נג,א; יג,ב). סתם משנה – מצאצאי נרון קיסר. הטוב שבגויות נברר והצטרף לעם ישראל וממנו יצא רבי מאיר, בעל היכולת הגדולה להוציא את הטוב מכל פינה – תלמידו של "אחר", אשר את תוכו אכל, וקליפתו זרק (חגיגה טו,ב).

שריפת האוצרות - אובדן כוחות הקיום של ירושלים בשנאת החינם

> עלה עליהם אספסינוס קיסר, בא וצר על ירושלים שלש שנים. היו שם שלשה עשירים: נקדימון בן גוריון ובן כלבא שבוע ובן ציצית הכסת. נקדימון בן גוריון – שנקדה לו חמה בעבורו; בן כלבא שבוע – שכל הנכנס לביתו כשהוא רעב ככלב יוצא כשהוא שבע; בן ציצית הכסת – שהיתה ציצתו נגררת על גבי כסתות, ויש אומרים על שהיתה כסתו מוטלת בין גדולי רומי. אחד אמר אני אפרנס (כל העיר) בחטים ושעורים, ואחד אמר ביין ובמלח ובשמן, ואחד אמר – בעצים. שבחו חכמים את בעל העצים, שהיה רב חסדא אומר: אוצר אחד של חטים טעון ששים אוצרות של עצים כנגדו. פתחו את אוצרותיהם ונמצא בידם כדי פרנסת עשרים ואחת שנה. היו שם בריונים. אמרו להם חכמים: נצא נעשה שלום אִתָּם (עם הרומיים); לא הניחום. ואמרו להם: נצא ונעשה מלחמה עמהם. אמרו להם חכמים: לא יעלה בידינו כלום. עמדו (הבריונים) ושרפו אותם האוצרות של חטים ושעורים, וגבר הרעב בעיר.

בכלל ישראל היו כוחות קיום למצב החרום הזה. יכולת החזקה של עשרים ואחת שנים (מהר"ל – לכל אחד משלשת העשירים היתה היכולת לכלכל את העם למשך תקופת חיים אחת, שמיטה אחת של שבע שנים). ואולי פירוש הדבר הוא – יכולת להחזיק מעמד כנגד מצור ולהיושע, כיון שקשה להניח שצבא זר המרוחק מביתו יכול לצור על העיר כל כך הרבה שנים.

מה הם השורשים הרוחניים של כוחות קיום אלו? מה עומד מאחורי עושרם של השלשה?

על נקדימון בן גוריון מסופר (תענית כ,א) שהכניס עצמו לשיעבוד ממוני גדול על מנת לדאוג לכך שיהיו מים לעולי הרגלים, ומעשה זה אפשרי מתוך דבקותו בכלל ישראל שעולה למקום השראת השכינה, ומכח בטחונו הגדול ותפילתו העצומה נשתנו עבורו סדרי בראשית וזרחה עבורו החמה, כמשה ויהושע (עי' שם בגמ'). ממון כזה שבעליו מוכן להקדיש את כולו כדי לקיים את העליה לרגל, הוא כח הקיום של ירושלים. הדבקות הגדולה, שלוות הנפש מתוך הביטחון המוחלט וכוח התפילה הגדול, הם המקיימים את ירושלים.

"בן כלבא שבוע – שכל הנכנס לביתו כשהוא רעב ככלב יוצא כשהוא שבע". כוח האהבה והחסד, היפוך השנאת חינם, גם הוא מכוחות הקיום של ירושלים. כלבא שבוע הוא האב המחנך את רחל, שעליה אמר רבי עקיבא – "שלי ושלכם שלה הוא" (נדרים נ, א; כתובות סג, א). ואף שלא היתה לו הבינה היתרה של אשה, כרחל בִּתו, להכיר את רבי עקיבא באמיתתו, אין זו קושיה, שהרי גם רבי אליעזר, רבו של רבי עקיבא, לא הכיר את רבי עקיבא כפי שהוא, במשך שנים מספר (ירושלמי פסחים פ"ו הלכה ג').

בן ציצית הכסת – לא ידוע לנו על תכונותיו, ומ"מ 'יעידו עליו חבריו', ומן הסתם הוא שייך במהותו לחבורה קדישא זו.

רבנן ראו, מתוך מבט של תורה, שאין ביכולתו של כלל ישראל במצבו הנוכחי לנצח את רומי. אין לבית המדרש כוח לנצח את ענינה הרוחני של רומי, ובהתאם לכך יתגלגלו המאורעות מאליהם בשדה הקרב. מאידך, גם במצב ירוד זה נשארה האפשרות לקיים את המפגש בצורה נוחה, "נעביד שלמא בהדייהו" – נשלים עמהם. אולם, התורה בדור זה אינה מצליחה להנהיג ולכוון את הכוחות, וממילא שנאת החינם

הורסת את כוח הקיום. אותם "בריוני" – פטריוטים גדולים אבל ללא מבט של תורה – שורפים את מאגרי המזון, וגבר הרעב בעיר.

מרתא בת ביתוס - קריסת עושרה של ירושלים במפגש עם המציאות

מרתא בת ביתוס, העשירה שבירושלים היתה. שיגרה שליח (לשוק) ואמרה לו: לך והבא לי סולת. עד שהלך נמכרה הסולת. בא ואמר לה: סולת אין, פת נקיה יש. אמרה לו: לך הבא. עד שהלך נמכרה אף זו. בא ואמר לה: פת נקיה אין, פת קיבר יש. אמרה לו: לך הבא. עד שהלך נמכרה אף זו. בא ואמר לה פת קיבר אין, קמח שעורים יש. אמרה לו: לך הבא. עד שהלך נמכר אף זה. חלצה נעליה ואמרה: אצא וארא שמא אמצא דבר לאכול. נטפלו גללים ברגליה ומתה. קרא עליה רבן יוחנן בן זכאי. 'הרכה בך והענוגה אשר לא נסתה כף רגלה הצג על הארץ מהתענג ומרוך' (דברים כח). ויש אומרים: גרוגרת של רבי צדוק מצאה (ואכלה) ומתה (רש"י – מחמת איסטניסוטה). ובשעת מיתתה הוציאה כל כספה וזהבה וזרקתם לשוק, אמרה: אלו – למה לי? וזהו שנאמר (יחזקאל ז): 'כספם בחוצות ישליכו' וגו'.

גרוגרת של רבי צדוק מהי? רבי צדוק ישב ארבעים שנה בתענית שלא תחרב ירושלים. (הכחיש) וכל מה שאכל היה נראה מבחוץ. כשבא להברות עצמו הביאו לו גרוגרות והיה מוצץ מימיהן וזורק.

יש מקומות בהם מסופר בשיבחה של מרתא בת בייתוס כבעלת מעלה (עי' איכה רבה א' מז, מט), ואילו כאן היא מוצגת באור שלילי, וכפי שנבאר. משמעותית היא העובדה שאפילו אנשי המעלה של ירושלים, זו דרכם בדור החורבן.

עושרה החיצוני של ירושלים הולך לקראת חורבן. "אשרי אדם מפחד תמיד", ואילו ירושלים נשארת שאננה, מתעלמת מהחורבן שמתחיל להתגלות, ממחסני המזון השרופים, וממצרכי המזון ההולכים ואוזלים. אי המודעות הזו לחורבן שעומד אחר הכותל היא שהביאה להידרדרות הגדולה עד לחורבן עצמו – "ומקשה ליבו יפול ברעה".

מרתא בת בייתוס שולחה להביא לה מזון, אך אינה סומכת על שיקול דעתו של השליח. בכל פעם עליו לחזור ולקבל הוראות חדשות ומפורטות, אף שהנסיון כבר הראה שהיא מפסידה מן ההתנהגות הזאת. אילו היה לה יותר אמון בו היתה נמנעת ההידרדרות והיה לה מזון כלשהו. אבל התייחסות כזו אל בן המעמד הנמוך, מופקעת ממושגיה. אם כן, הפער החברתי, ההתנהלות החברתית הכושלת, היא המביאה לחורבן הגמור, מרתא בת בייתוס נפגשת יחפה – בלא מחיצות – עם הפסולת של ירושלים, עם המציאות הנמוכה של ירושלים לקראת חורבן, ואינה יכולה לעמוד בפגישה זו. ולפי פירוש אחר בגמרא – נפגשת היא עם גרוגרת של ר' צדוק, בעל התפילה הגדול, שארבעים שנה לפני החורבן הוא כבר רואה שפנימיותה של ירושלים פגומה (עי' יומא לט, ב – שינויים בתַפקוד המקדש ארבעים שנה לפני חורבנו, שרבן יוחנן בן זכאי פירשם כהכנות לחורבן), וכבר מאז משתדל השתדלות עצומה על מנת לתקן את מה שאפשר. ומול כוחו הגדול מתה מרתא בת ביתוס, "מתה" האדישות והשאננות החוסמת את אפשרות התשובה.

יציאת רבן יוחנן בן זכאי - בית המדרש מופיע כנעדר חיות

יצא רבן יוחנן בן זכאי לטייל בשוק, ראה את אנשי ירושלים ששולקים תבן ושותין מימיו. אמר: בני אדם ששולקין תבן ושותים מימיו יכולים לעמוד בחילותיו של אספסינוס? אין תקנה אלא שאצא מן העיר.

אבא סקרא בן בטיח, ראש בריוני ירושלים – בן אחותו של רבן יוחנן בן זכאי היה. שלח לו רבן יוחנן בן זכאי: בוא אצלי בצנעה. בא. אמר לו רבן יוחנן: עד מתי אתם עושים כך

וממיתים את כל העולם ברעב? אמר לו: מה אעשה? אם אומר להם דבר יהרגוני. אמר לו רבן יוחנן: ראה לי תקנה שאצא מכאן, אפשר שתהא הצלה מועטת.

אמר בן בטיח: עשה עצמך חולה, ויבואו הכל לבקרך, והבא דבר של סירחון והנח אצלך, ויהיו אומרים: מת רבן יוחנן. ויכנסו תלמידיך (וישאו את ארונך) ובני אדם אחרים לא ישאוהו, כדי שלא ירגישו בגופך שהוא קל, שהרי הכל יודעים שהחי קל מן המת.

עשה רבן יוחנן כך, אחז רבי אליעזר מראשו ורבי יהושע מרגליו. כשהגיעו אצל שערי ירושלים בקשו (הבריונים) לדקור בגופו של המת, אמר להם (אבא סקרא): יאמרו, רבם דקרו! בקשו לדחפו, אמר להם: יאמרו, רבם דחפו! – פתחו לו השער ויצא.

משפחה אחת מנהיגה את ירושלים ושני ענפיה: רבן יוחנן בן זכאי – מנהיג בית המדרש, ולעומתו אבא סיקרא – ראש הבריונים. אבא סיקרא מסכים לדברי רבן יוחנן בן זכאי אך אינו מצליח להנהיג את הבריונים אחריו, אלא נגרר אחריהם. כשבית המדרש אינו מנהיג את כלל ישראל, אין בכלל הנהגה ו"פני הדור כפני הכלב" – כמו אותו כלב הרץ קדימה ולמסתכל מן הצד נראה שהוא מוביל את אדונו, אבל באמת הוא מונהג ע"י האדון. הנהגה אמיתית של עם ישראל אפשרית רק על פי התורה.

רבן יוחנן בן זכאי יוצא אל הגוי בדמות מת – התורה מצליחה לארגן את הפגישה עם הגוי רק משום שהיא מופיעה כנעדרת חיות. ביציאה לגלות זוהי אכן דמותה של התורה, כהגדרת הגר"א את המצוות בחו"ל כ"בית קברות" (ספרא דצניעותא), וכדברי ה'ספרי' הידועים (דברים יא,יח) שקיום המצוות בחו"ל הוא רק בבחינת "הציבי לך ציונים".

דבר נוסף שאִפשר את פגישת התורה עם אספסינוס זו השמירה של הבריונים על כבודה הממלכתי של התורה כלפי הגוי. למרות שהיתה נכונות לדקור את "גופת" רבן יוחנן בן זכאי, מכל מקום כשקיים חשש של "יאמרו רבן דקרו" – נותנים כבוד לתורה, נשמרים מחילול השם ומאפשרים לרבן יוחנן בן זכאי לצאת.

המפגש של ריב"ז עם אספסינוס - 'בי מלכים ימלוכו'

היו מוליכים אותו עד שהגיעו אצל אספסינוס. פתחו הארון ועמד לפניו. אמר לו: שלום עליך המלך! שלום עליך המלך! אמר לו אספסינוס: חייב אתה שתי מיתות, אחת, שאתה קורא לי מלך, ואני איני מלך; ועוד, אם מלך אני, עד עכשיו למה לא באת אצלי? אמר לו רבן יוחנן: שאמרת – לא מלך אני, באמת מלך אתה, שאילמלא היית מלך לא נמסרה ירושלים בידך, שנאמר (ישעיהו י): 'והלבנון באדיר יפול". ואין אדיר אלא מלך; ושאמרת – אם מלך אני, מפני מה לא באת אצלי עד עכשיו? – בריונים שבנו לא הניחוני. אמר לו אספסינוס: אילו חבית של דבש, ודרקון כרוך עליה, לא היו שוברים את החבית בשביל הדרקון? שתק רבן יוחנן. קרא עליו רב יוסף, ויש אומרים רבי עקיבא: 'משיב חכמים אחור ודעתם יסכל' (ישעיה מד), היה צריך לומר לו: נוטלין צבת ומסלקין את הדרקון והורגין אותו, ואת החבית מניחין.

"אסתכל באורייתא וברא עלמא" (בראשית רבה א', א'), העולם מתנהל מתוך התורה ועל פיה. רבן יוחנן בן זכאי מייצג את התורה, והוא "ממליך" את אספסינוס לתפקיד שהתורה מטילה עליו בדור זה – להחריב את הבית השני, כתחילת תהליך תיקון בדרך למשיח ולבית השלישי.

"אי לאו מלכא את לא מימסרה ירושלים בידך" – המעבר מקיום בית המקדש, מהשראת שכינה גלויה ושערי שמים פתוחים, אל חורבן בית המקדש, ומצב של הסתר פנים ("מיום שחרב בית המקדש ננעלי שערי תפילה" וכו', עי' בבא מציעא נט, א; סוטה מח,א), המעבר הזה הוא מהפכה כלל עולמית שלא יכולה להעשות ע"י אדם פרטי, אלא רק ע"י המיצוי של כוחות הטומאה, מנהיג המעצמה הגויית – "והלבנון באדיר יפול".

משל החבית והדרקון. אספסינוס תמה מדוע לא שברו את החבית – מדוע לא השחיתו את חומת העיר כדי להשליך מתוכה את הבריונים על מנת לבוא אליו ולהשלים עמו. רבן יוחנן בן זכאי אינו עונה לו, הוא מעדיף לשתוק. יתכן שאינו רוצה לגלות לגוי את החשיבות הגדולה של שמירה על כל חוליה בעם ישראל, אל המשקל הגדול של האחדות בכלל ישראל.

שורש החורבן הוא שנאת חינם, ועל כן פגיעה פיזית בבריונים רק תחמיר את הבעיה – "בריוני דאית בן לא שבקינן". על אף הכל, הבריוני הם חלק מאיתנו.

לכן מעדיף רבן יוחנן בן זכאי לשתוק. לשתוק אף שעל ידי כך יצטייר בית המדרש בעיני הגוי כבטלן חסר אונים. ומכל מקום – "קרי עליה רב יוסף ואיתימא רבי עקיבא 'משיב חכמים אחור ודעתם יסכל'" וכו' – יש ביקורת על שלא מצא תשובה כלשהיא שתניח את דעתו של הגוי.

בקשות ריב"ז - יסודות הקיום הישראלי

בתוך כך בא שליח מרומי ואמר לאספסינוס: עמוד, שמת הקיסר ונימנו גדולי רומי להושיבך בראש. היה אספסינוס נעול נעל אחת, בא לנעול את השניה – ולא נכנסה רגלו. בא לחלוץ את הראשונה – ולא יצאה רגלו. אמר אספסינוס: זו מהי? אמר רבן יוחנן: אל תצטער, שמועה טובה באה לך. שנאמר (משלי טו): 'שמועה טובה תדשן עצם', ומה תקנתך? יביאו אדם שאין דעתך נוחה הימנו ויעבירוהו לפניך, שנאמר (משלי יז) 'רוח נכאה תיבש גרם', עשה כך ונכנסה רגלו. אמר לו: ומאחר שחכמים אתם כל כך – עד עכשיו מפני מה לא באתם אלי? אמר לו: ולא אמרתי לך? אמר לו: אף אני אמרתי לך. אמר לו אספסינוס לרבן יוחנן: אני הולך מכאן ואשלח אדם אחר (במקומי). אלא בקש ממני דבר ואתן לך. אמר לו רבן יוחנן: תן לי יבנה וחכמיה ושלשלת של רבן גמליאל ורופאים שירפאו את רבי צדוק.

קרא עליו רב יוסף, ויש אומרים רבי עקיבא (משלי טו): 'משיב חכמים אחור ודעתם יסכל', היה צריך לומר לו שיניח את ירושלים בפעם זו. ורבן יוחנן סבר, שמא זו לא יעשה לו אספסינוס, ולא תהא אפילו הצלה מועטת.

בגלל התפקיד האלוקי שאספסינוס עומד למלא, הופכת ההתנהלות האישית שלו לניסית. על כן בא דישון העצם במימדים החורגים מדרך הטבע. ישנה התאמה מוחלטת של אספסינוס לתפקידו. הוא מדושן עונג עם מינויו, לקראת השליחות של החורבן. חורבן ירושלים והסתרת שכינה אינם מונעים את שמחתו. ולעומת זאת, כאשר ישנה מולו פינה אחת של אי נוחות פרטית, הוא נעשה חלש וחסר אונים, בטלה שמחתו ובטל דישונו. כאשר שולט בעולם מבט מעוות שכזה, זהו חורבן ירושלים.

רבן יוחנן בן זכאי, לקראת היציאה לגלות, מבקש שלשה דברים שהם יסודות קיומו של עם ישראל, ואשר יאפשרו לו לחיות בתנאים לא נורמליים של גלות: יבנה וחכמיה – כח התורה. "שושילתא דרבן גמליאל" – כוח ההנהגה והמלכות, השמירה המינימלית על מעט יסודות האחדות. ורופאים לרבי צדוק – כוח התפילה. במצב התקין התפילה מרפאה את הכל, אך עם החורבן "ננעלו שערי תפילה", ורבי צדוק נזקק לריפוי על ידי רופא גוי. הפוך מן המצב הנורמלי.

מכל מקום, רבי עקיבא אינו מסתפק בזה. רבי עקיבא, בעל המבט הפנימי, העמוק, היכול לשחק בראותו שועל היוצא מבית קדש הקדשים (מכות כד, א), דורש יותר מכך – "היה צריך לומר לו שיניח את ירושלים בפעם זו".

מעשיו של טיטוס בהיכל - 'אִמָּלְאָה הַחֳרָבָה'

הלך אספסינוס ושלח את טיטוס הרשע. בא טיטוס, עמד ואמר: 'אי אלקימו צור חסיו בו?' (דברים לב) – מה עשה? תפס זונה בידו ונכנס לבית קדשי הקדשים והציע ספר תורה ועבר עליה עבירה, ונטל סיף וגדר את הפרוכת, ונעשה נס והיה דם מבצבץ ויוצא

– וכסבור הרג את עצמו... התחיל וחרף ומגדף כלפי מעלה ואמר: אינו דומה מי שעושה מלחמה עם המלך במדבר ונוצחו למי שעושה מלחמה עם המלך בפלטין שלו ונוצחו.

אמר אבא חנן: 'מי כמוך חסין י-ה'? (תהילים פ"ט) – מי כמוך חסין וקשה, שאתה שומע נְאוצו וגידופו של אותו רשע ושותק. של ר' ישמעאל שנו: 'כי כמכה באלים ה' (שמות טו) – מי כמוך 'באילמים'!

קודש הקדשים, מקום פִּסגת הקדושה הישראלית, משמש עתה כמקום לשלֹש העבירות החמורות: עבודה זרה, גילוי עריות ומעין שפיכות דמים.

יש לכך משמעות עולמית. "אֻמְלָאָה החרבה' – לא נתמלאה צור אלא מחורבנה של ירושלים' (מגילה ו,א). כשמלכות הקדושה בטלה, ובית המקדש חרב, ממילא עולה, במקומה ממש, מלכות הטומאה – רומי. ועוד משמעות לכך – האישיות שמסוגלת להחריב את בית המקדש, זהו אדם אשר מסוגל להגיע לטומאה כה חמורה (ואין הכרח להבין שבפועל כך עשה, אומר המהר"ל).

'דם מבצבץ ויוצא'. כביכול ביטול אלוקות ח"ו, מצב של הסתרה גדולה, השכינה בגלות והאמת מוסתרת. "מי כמוך באלים ה' – מי כמוך באלמים". בעולם נבראה חרות הכוללת אפשרות לחטוא, והקב"ה, כאילם, ממשיך לקיים את עולמו.

שבירת גאותו של טיטוס - בתוכו ומתוכו

נטל טיטוס את הפרוכת ועשרה כמין גרגותני (רש"י – סל גדול), והביא כל כלים שבמקדש והניחם בה, ונתנם בספינה, לילך ולהשתבח בעירו. עמד עליו נחשול שבים לטבעו. אמר: כמדומה אני, שא-להיהם של אלו אין גבורתו אלא במים. בא פרעה – טבעו במים, בא סיסרא – טבעו במים. אף אני כשהייתי בתוך ביתו וברשותו לא היה יכול לעמוד בי, ועכשיו לכאן קדמני ועמד עלי לטבעני במים. אם גיבור הוא יעלה ליבשה ויעשה עמי מלחמה.

יצתה בת קול ואמר לו: רשע בן רשע בן בנו של עשו הרשע! בריה קלה יש לי בעולמי, ויתוש שמה, ולמה נקראת בריה קלה, מכיון שאין לה מערכת הפרשה. עלֵה ליבשה ותעשה עמה מלחמה. עלה ליבשה. בא יתוש ונכנס בחטמו ונקר במוחו שבע שנים.

פעם אחת עבר טיטוס על פתחו של נפח, שמע קול קורנס – ונשתתק היתוש. אמר טיטוס: 'יש תקנה!' – הביאו לו נפח בכל יום, והכה לפניו (בקורנס). לנפח נכרי נתן ארבעה זוזים ליום, לישראל אמר: דייך שאתה רואה בשונאך. עד שלשים יום עשה כן, מכאן ואילך כיון שדש, דש!

כלי המקדש כמיועדים להשראת שכינה משמשים עתה ככלי לגאותה של רומי. הגאוה יורשת את מלכות שמים. הגאוה היא ההסתכלות על הפרט כדבר מפורד, בעל משמעות עצמית, נבדלת מהכלל, נבדלת מהקב"ה. זוהי דחיקת רגלי השכינה – "אסור לאדם שיהלך ד' אמות בקומה זקופה שנאמר 'מלא כל הארץ כבודו'" (קדושין לא,א).

'עמד עליו נחשול שבים לטובעו' – המים הם חסרי צורה עצמית, מקבלים את צורתו של הכלי שבו הם נמצאים, כמו כן, טבעם להמיס צורות אחרות ולבטלם, אלו הן גם תכונותיו של הרשע, ולכן מתאים לאבדו במים (על פי המהר"ל).

טיטוס בגאותו לא נכנע, חושב שמקום חיותו, ביבשה, תהיה לו פליטה. ותשובתו של הקב"ה – ביבשה, בעצמיותך, במרכז העצבים שלך יכנס היתוש. המלחמה כנגד טיטוס אינה חיצונית אלא פנימית. גאוותו בוראת את ההרס של עצמה, יתוש הוא בריה קלה בלא מערכת הפרשה, כלומר כל מוחו של טיטוס שנאכל ע"י היתוש אינו יוצא, ישנה זהות בין טיטוס לבין היתוש, טומאתו וגאוותו הם כוחות ההרס של עצמו.

בעייתו זאת היא פנימית, ולכן לא יועיל לאורך זמן שום פתרון חיצוני, כמו הרעש של הנפח. כך הוא טבעה של בעיה פנימית – ללא תיקון יסודי ושורשי היא לא תפתר.

סופו של טיטוס ועונשו - המשחית גוזר את עונשו להשחתה

שנינו, אמר ר' פנחס בן ערובא: אני הייתי בין גדולי רומי, וכשמת פצעו את מוחו ומצאו בו כצפור דרור משקל שני סלעים. אמר אביי: מקובלים אנו: פיו של נחושת וצפרניו של ברזל. בשעת מיתתו של טיטוס צוה: שרפוני ופזרו את אפרי על שבעה ימים, כדי שלא ימצאנו א-להי היהודים ויעמידני בדין.

טיטוס פסק על עצמו עונש של ביטול מוחלט – שריפה ופיזור מוחלט של אפרו. אם כן, החשש שלו מפני ההעמדה לדין אינו מפני יראת העונש, אלא מפני עצם העמידה למשפט בפני בורא עולם. העונש המתאים שפסק על עצמו מחריב המקדש – להיות לאות קלון נצחי של השחתה.

כל הצומות האלו עתידים ליבטל לימות המשיח, ולא עוד אלא שהם עתידים להיות יום טוב וימי ששון ושמחה, שנאמר (זכריה ח,יט): 'כה אמר ה' צ-באות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים והאמת והשלום אהבו'.

רמב"ם הלכות תעניות ה, יט